

BỘ GIÁO DỤC VÀ ĐÀO TẠO BỘ VĂN HÓA, THỂ THAO VÀ DU LỊCH
VIỆN VĂN HÓA NGHỆ THUẬT QUỐC GIA VIỆT NAM

Bùi Trung Dũng

HOA VĂN TRANG TRÍ ĐỒ GỖ NỘI THẤT THỜI NGUYỄN

Ngành: Lý luận và lịch sử mỹ thuật

Mã số: 9210101

TÓM TẮT LUẬN ÁN TIẾN SĨ
LÝ LUẬN VÀ LỊCH SỬ MỸ THUẬT

Hà Nội - 2023

Công trình được hoàn thành tại:

Viện Văn hóa Nghệ thuật quốc gia Việt Nam
Bộ Văn hóa, Thể thao và Du lịch

Phản biện 1: PGS.TS Phan Thanh Bình

Trường Đại học Nghệ thuật - Đại học Huế

Phản biện 2: PGS.TS Nguyễn Lan Hương

Trường Đại học Mở Hà Nội

Phản biện 3: PGS.TS Bùi Thị Thanh Mai

Viện Văn hóa Nghệ thuật quốc gia Việt Nam

Luận án sẽ được bảo vệ trước Hội đồng đánh giá luận án họp tại:

Viện Văn hoá Nghệ thuật quốc gia Việt Nam

Số 32 Hào Nam, Ô Chợ Dừa, Đống Đa, Hà Nội

Vào hồi 8 giờ 30 phút ngày 30 tháng 12 năm 2023

NGƯỜI HƯỚNG DẪN KHOA HỌC

NGHIÊN CỨU SINH

PGS.TS Nguyễn Văn Đình

TS Trần Đình Hằng

Bùi Trung Dũng

XÁC NHẬN CỦA CƠ SỞ ĐÀO TẠO

PHÓ VIỆN TRƯỞNG

Mai Thị Thùy Hương

Có thể tìm hiểu luận án tại thư viện:

- Thư viện Quốc gia Việt Nam;

- Thư viện Viện Văn hóa Nghệ thuật quốc gia Việt Nam.

MỞ ĐẦU

1. Lý do chọn đề tài

Hoa văn trang trí xuất hiện từ thời kỳ đồ đá cũ. Dựa vào các hiện vật còn lưu lại ta có thể thấy sự hiện diện của hoa văn ở mọi nơi: các công trình kiến trúc, đồ gia dụng, công cụ sản xuất, vũ khí, nhạc cụ... Dẫu trải qua nhiều thăng trầm lịch sử hoa văn trang trí luôn có mạch phát triển xuyên suốt thể hiện bản sắc văn hóa Việt Nam. Hoa văn chứa đựng những giá trị lịch sử, văn hóa, xã hội, nghệ thuật..., phản ánh truyền thống văn hóa cũng như quá trình phát triển của người Việt rõ nét nhất.

Ở nước ta việc nghiên cứu hoa văn trang trí đã được tiến hành từ thời Pháp thuộc với nhiều công trình nghiên cứu có giá trị của các tác giả trong và ngoài nước, về thủ công mỹ nghệ chạm khắc gỗ nói chung và đồ gỗ nội thất nói riêng cũng có nhiều nhà khoa học thực hiện những công trình nghiên cứu công phu. Tuy nhiên, chưa có nhiều công trình nghiên cứu chuyên sâu về hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất được công bố.

Triều Nguyễn (1802 - 1945) là một trong những triều đại phong kiến có nhiều thành tựu, để lại nhiều di sản có giá trị trong lĩnh vực văn hoá nghệ thuật, trong đó có nghệ thuật chạm khắc gỗ trang trí. Những hiện vật đồ gỗ nội thất thời Nguyễn cho thấy hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn có những đặc trưng riêng biệt về mô típ, đồ án trang trí, nghệ thuật tạo hình, chất liệu và kỹ thuật chế tác. Việc tổng hợp, khái quát những đặc điểm, nêu ra những nhận định làm rõ vai trò của hoa văn trang trí trong dòng chảy nghệ thuật tạo hình thời Nguyễn sẽ đem lại một cái nhìn khái quát về giá trị nghệ thuật, văn hóa, lịch sử của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn, qua đó góp phần gìn giữ, bảo tồn các giá trị văn hóa truyền

thống, bổ sung những tư liệu còn thiếu trong nghiên cứu về đồ gỗ nội thất và hoa văn trang trí. Vì vậy, NCS lựa chọn đề tài *Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn* làm luận án tiến sĩ của mình.

2. Mục đích và nhiệm vụ nghiên cứu

2.1. Mục đích nghiên cứu

Luận án tập trung nghiên cứu về nội dung, hình thức nghệ thuật và khẳng định những đặc trưng, giá trị văn hóa, lịch sử, nghệ thuật và vai trò của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn trong quá trình giao lưu và tiếp biến văn hóa cuối thế kỷ XIX đến đầu thế kỷ XX. Qua đó góp phần vào việc nghiên cứu, nhìn nhận lại giá trị của các di sản văn hóa thời Nguyễn.

2.2. Nhiệm vụ nghiên cứu

Khảo sát, thống kê, phân loại các hình thức hoa văn trang trí trên đồ gỗ nội thất thời Nguyễn.

Vận dụng cơ sở lý thuyết để tìm hiểu nội dung về văn hóa, lịch sử, nghệ thuật, đặc điểm hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn, sự kế thừa truyền thống và tiếp nhận những yếu tố mới từ phương Tây.

Khẳng định những giá trị nghệ thuật của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn, xem xét vai trò của hoa văn trang trí đối với đồ gỗ nội thất thời Nguyễn và tới đồ gỗ nội thất các giai đoạn sau.

3. Đối tượng nghiên cứu và phạm vi nghiên cứu

3.1. Đối tượng nghiên cứu

Đối tượng nghiên cứu của đề tài là hoa văn trang trí đồ gỗ trong nội thất nhà ở thời Nguyễn. Về hoa văn trang trí kiến trúc và nội thất cung đình, hoa văn trang trí tại đình, đền, chùa, miếu... NCS không đi vào nghiên cứu sâu, nếu có đề cập thì chỉ mang tính chất gợi mở, so sánh với đối tượng nghiên cứu chính.

3.2. Phạm vi nghiên cứu

Về phạm vi không gian nghiên cứu của luận án

Phạm vi không gian nghiên cứu của đề tài chủ yếu là hiện vật đồ gỗ nội thất gia đình thời Nguyễn được lưu giữ tại các bảo tàng, Cố đô Huế, hiện vật được lưu giữ tại một số tư gia: nhà vườn ở Huế, nhà cổ miền Tây Nam Bộ, nhà ở làng cổ miền Bắc.

Về phạm vi thời gian nghiên cứu

Luận án tập trung nghiên cứu các hiện vật đồ gỗ nội thất được chế tác trong khoảng thời gian từ thế kỷ XIX đến đầu thế kỷ XX. Tuy nhiên trong những nội dung liên quan, luận án có thể mở rộng về trước và sau khung thời gian trên.

4. Câu hỏi và giả thuyết nghiên cứu

4.1. Câu hỏi nghiên cứu

Câu hỏi 1: Nội dung và hình thức của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn được thể hiện như thế nào?

Câu hỏi 2: Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn có những đặc trưng gì?

Câu hỏi 3: Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn có vai trò thế nào đối với mỹ thuật thời Nguyễn và ảnh hưởng của nó tới đồ gỗ nội thất các giai đoạn sau?

4.2. Giả thuyết nghiên cứu

Giả thuyết 1: Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn bao gồm những mô típ trang trí quen thuộc: tứ linh, động vật, thực vật, chữ Hán... được tạo hình bằng đường nét tinh xảo, cầu kỳ, bố cục đăng đối, hình khối đa dạng, các mô típ kết hợp tạo thành các đồ án trang trí có hình thức thể hiện phong phú.

Giả thuyết 2: Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn có phong cách tạo hình riêng biệt: bố cục trang trí ô học, lối tạo hình kiểu

thức “hóa”... Những đặc trưng của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn là sự tổng hòa của đặc điểm riêng các vùng đồng bằng châu thổ sông Hồng, vùng kinh thành Huế và phụ cận, vùng Tây Nam Bộ trong đó vùng kinh thành Huế giữ vai trò chủ đạo.

Giả thuyết 3: Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn cùng với hoa văn trang trí kiến trúc, hoa văn trang trí các vật dụng lễ nghi, vật dụng sinh hoạt, hoa văn trên trang phục thể hiện vai trò quan trọng trong nghệ thuật trang trí thời Nguyễn, qua đó đóng góp vào di sản mỹ thuật thời Nguyễn và tạo nên ảnh hưởng sâu rộng tới sự phát triển của đồ gỗ nội thất các giai đoạn sau.

5. Các phương pháp nghiên cứu

5.1. Phương pháp điền dã

Thông qua các chuyến khảo sát thực tế tại các địa điểm có lưu giữ hiện vật đồ gỗ nội thất thời Nguyễn như cố đô Huế, các bảo tàng, tư gia... khảo sát tại một số làng nghề chạm khắc gỗ truyền thống NCS thực hiện việc quan sát, khảo tả, ghi chép, vẽ, chụp ảnh... các mẫu hoa văn trang trí.

5.2. Phương pháp phân tích, tổng hợp

Phân tích, tổng hợp các nguồn tài liệu sách báo, tạp chí, công trình nghiên cứu, đề tài khoa học... trong và ngoài nước có liên quan tới hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn.

5.3. Phương pháp thống kê, so sánh

Sử dụng để phân tích, đánh giá hiện vật, hệ thống hóa dữ liệu đặc điểm tạo hình, bố cục, đường nét, chất liệu, kỹ thuật chế tác... từ đó làm rõ đặc trưng của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn.

5.4. Phương pháp chuyên gia

NCS thu thập ý kiến của các chuyên gia bao gồm các nhà nghiên cứu, các nghệ nhân làng nghề chạm khắc gỗ thông qua các

cuộc phỏng vấn để có cái nhìn khách quan về đề tài nghiên cứu.

5.5. Phương pháp tiếp cận liên ngành

NCS áp dụng phương pháp tiếp cận liên ngành: nghiên cứu, tìm hiểu hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn dưới góc nhìn văn hóa học, nghệ thuật học, lịch sử... để đánh giá đề tài nghiên cứu một cách tổng thể và hệ thống trong sự tương quan với các ngành khoa học khác.

6. Ý nghĩa khoa học và thực tiễn của đề tài

6.1. Ý nghĩa khoa học

Luận án là một công trình nghiên cứu chuyên biệt, có tính hệ thống về Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn dưới góc độ nghệ thuật tạo hình. Thông qua việc đánh giá về đặc điểm tạo hình, giá trị nghệ thuật, văn hóa, lịch sử của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất, luận án góp phần bổ sung cơ sở khoa học cho nghiên cứu nghệ thuật thời Nguyễn; là tài liệu tham khảo cho sinh viên, học viên, nghiên cứu sinh và những người quan tâm về nội dung liên quan tới đồ gỗ nội thất.

6.2. Ý nghĩa thực tiễn

Những tư liệu điền dã về kiểu dáng đồ gỗ nội thất, các đồ án trang trí hoa văn được hệ thống hóa sẽ là tư liệu quan trọng với các nhà nghiên cứu, các nhà thiết kế nội thất, góp phần làm tài liệu tham khảo phục vụ công việc bảo tồn, phục chế, phục dựng... các hiện vật đồ gỗ nội thất thời Nguyễn.

7. Kết cấu của luận án

Luận án bao gồm 215 trang, 157 trang nội dung chính. Ngoài phần Mở đầu (07 trang), Kết luận (03 trang), Tài liệu tham khảo (08 trang), Phụ lục (45 trang), nội dung luận án được kết cấu 3 chương:

Chương 1. Tổng quan về tình hình nghiên cứu, cơ sở lý luận và khái quát về đối tượng nghiên cứu (46 trang)

Chương 2. Nhận diện hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn (48 trang)

Chương 3. Đặc trưng, giá trị và bàn luận về hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn (53 trang)

Chương 1

TỔNG QUAN VỀ TÌNH HÌNH NGHIÊN CỨU, CƠ SỞ LÝ LUẬN VÀ KHÁI QUÁT VỀ ĐỐI TƯỢNG NGHIÊN CỨU

1.1. Tổng quan về tình hình nghiên cứu

1.1.1. Tình hình nghiên cứu về nghệ thuật và nghệ thuật trang trí

1.1.1.1. Tài liệu của các nhà nghiên cứu trong nước

Trong tác phẩm *Mỹ thuật Nguyễn*, tác giả Nguyễn Hữu Thông phân tích những đặc trưng của mỹ thuật Nguyễn qua kiến trúc, hội họa - đồ họa cho đến điêu khắc và trang trí, đề cập đến việc tiếp biến văn hoá dưới thời Nguyễn và cho rằng nhìn dưới góc độ tích cực, sự giao lưu tiếp xúc với phương Tây đã tạo nên nhiều thành tựu cho mỹ thuật Nguyễn trong đó bao gồm kiến trúc và nghệ thuật trang trí.

1.1.1.2. Tài liệu của các nhà nghiên cứu người nước ngoài.

Cuốn sách *Nghệ thuật xứ An Nam* của Henri Gourdon mô tả tỉ mỉ kiểu dáng và hoa văn trang trí của các đồ gỗ nội thất giúp NCS có cái nhìn tổng thể, có nguồn tư liệu đáng tin cậy để nhận định chính xác về sự biến đổi của đồ gỗ nội thất qua những khoảng thời gian nhất định, so sánh sự khác biệt giữa đồ gỗ nội thất của 3 miền Bắc, Trung, Nam.

1.1.2. Tình hình nghiên cứu về hoa văn trang trí

1.1.2.1. Tài liệu của các nhà nghiên cứu trong nước

Cuốn sách *Trang trí trong mỹ thuật truyền thống của người Việt* của tác giả Trần Lâm Biền hệ thống hóa những mảng đề tài cụ thể

như hoa văn linh vật, hoa văn cây cỏ hoa văn con người... Tác giả nêu những hoa văn của người Việt được tiếp nối qua nhiều thế hệ như hoa văn hình học vân xoắn có từ thời tiền sử, hoa văn sóng nước, một vài mô típ hoa văn cây cỏ, hoa lá., những hoa văn kế thừa ảnh hưởng của văn hóa Trung Hoa như mai - lan - cúc - trúc, cây tùng, mẫu đơn, quả đào. Việc hệ thống hóa các loại hoa văn đã giúp NCS có thêm kiến thức tổng quát chung về hoa văn, có sự so sánh đối chiếu giữa hoa văn trang trí đồ gỗ với hoa văn trên đồ gốm, đồ đồng, trên kiến trúc.

Hoa văn Việt Nam từ thời tiền sử đến nửa đầu thời kỳ phong kiến của tác giả Nguyễn Du Chi khảo cứu kỹ lưỡng, phân tích hoa văn theo phân kỳ lịch sử, đi vào mô tả hình dáng, nội dung từ những hoa văn trang trí đơn giản thừa sơ khai như hoa văn khắc vạch cho đến những hoa văn trang trí cầu kỳ thời nửa đầu phong kiến. Cách sắp xếp hệ thống như trên giúp cho người đọc dễ dàng nắm bắt tiến trình phát triển của dòng chảy hoa văn trong lịch sử dân tộc.

Mỹ thuật Huế nhìn từ góc độ ý nghĩa và biểu tượng trang trí của nhà nghiên cứu Nguyễn Hữu Thông là một công trình nghiên cứu phân tích sâu về các đề tài trang trí ở Huế, mô tả cận kề các loại hoa văn trang trí, luận giải ý nghĩa và biểu tượng của các kiểu thức trang trí Huế thông qua các hệ đề tài: thực vật, động vật, nhân vật và điển tích, đồ vật, hoa văn - minh văn.

Luận án Hoa văn, đồ án trang trí mỹ thuật cổ Việt Nam trên kiến trúc phong cách Đông Dương ở TP HCM của NCS Bùi Bá Nguyễn Khanh khảo cứu, liệt kê các hoa văn trang trí kiến trúc phong cách Đông Dương tại Tp. Hồ Chí Minh, giúp NCS có sự đối chiếu, so sánh giữa hoa văn trang trí kiến trúc và hoa văn trang trí nội thất để tìm ra những nét tương đồng, khác biệt để bổ sung cho các

luận điểm nghiên cứu của mình.

1.1.2.2. Tài liệu của các nhà nghiên cứu người nước ngoài

Cuốn *Mỹ thuật Huế* (L' Art à Hue) có nội dung mô tả chi tiết về hoa văn trang trí tại Kinh đô Huế, Các hoa văn tập hợp từ các công trình kiến trúc, đồ nội thất, đồ vật trang trí được tác giả phân loại theo hình dáng và chủ đề: như họa tiết trang trí hình học, họa tiết trang trí chữ Hán, họa tiết hoa lá, muông thú.... những bản minh họa hoa văn được thể hiện tỉ mỉ, trau chuốt bởi các họa sĩ có tên tuổi ở Huế thời đó ... giúp NCS hoàn thành mục đích nghiên cứu.

Cuốn *Nghệ thuật trang trí ở Bắc kỳ* của tác giả Marcel Bernanose giúp người đọc có cái nhìn tổng quan về nghệ thuật và các nghề thủ công ở miền Bắc nước ta giai đoạn đầu thế kỷ XX. Tác giả không chỉ đề cập tới hoa văn nói chung mà có chú trọng tới công trình kiến trúc trang trí hoa văn (chùa, lăng tẩm), chất liệu của hoa văn trang trí (gỗ, gốm, vải, giấy, kim loại).

1.1.3. Tình hình nghiên cứu về hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

Tác giả Trịnh Thị Hòa với Luận án *Đồ gỗ thời Nguyễn, tàng trữ tại Bảo tàng Lịch sử Việt Nam - TP Hồ Chí Minh* đã phân loại, đưa ra những đặc điểm về kiểu dáng, hoa văn, chất liệu và màu sắc, kỹ thuật tạo tác của đồ gỗ thời Nguyễn. Phần hoa văn trang trí được tác giả miêu tả khá tỉ mỉ. Ngoài việc nêu lên đặc trưng bố cục trang trí kiểu ô học thời nhà Nguyễn tác giả đã có sự so sánh đối chiếu với các thời kỳ trước và đưa ra nhận định trang trí kiểu ô học dưới thời Nguyễn là sự kế thừa kiểu bố cục trang trí đối xứng từ thời Lý Trần và phát triển lên một hình thức mới. Qua đó cho thấy dù chịu ảnh hưởng nhiều từ đồ gỗ Trung Hoa cùng thời nhưng đồ gỗ nội thất thời Nguyễn vẫn tiếp nối mạch truyền thống dân tộc và có sự cải biên, du

nhập những yếu tố bên ngoài đem lại đặc trưng nghệ thuật riêng biệt.

Luận án *Trang trí bao lam trong một số chùa Việt tiêu biểu ở Tp Hồ Chí Minh* của tác giả Nguyễn Thị Thu Tâm nghiên cứu, phân tích hoa văn trang trí bao lam các ngôi chùa tại Tp. HCM và đưa ra những luận điểm về sự kế thừa truyền thống các ngôi chùa phía Bắc trong bố cục trang trí, hoa văn trang trí, tuy nhiên hoa văn trang trí bao lam ở các ngôi chùa phía Nam có những điểm thoát ra khỏi đề tài truyền thống và đã mang những nét đặc trưng riêng của vùng đất Nam Bộ. Đặc điểm này được tác giả lý giải trên cơ sở thuyết địa văn hóa, tính cách, lối sống của con người ở vùng Nam Bộ.

Tác giả Nguyễn Thiện Đức với Luận án *Nghệ thuật chạm khắc gỗ điện Long An tại cố đô Huế, tỉnh Thừa Thiên Huế* là một nghiên cứu chuyên sâu về chủ đề nghệ thuật chạm khắc gỗ. Tác giả đã phân tích và đưa ra nhận định nghệ thuật chạm khắc gỗ điện Long An kế thừa và phát triển chạm khắc gỗ dân gian truyền thống miền Bắc, kỹ thuật tinh xảo và bố cục tạo hình phong phú và điểm khác biệt với nhiều công trình xây dựng trước đó là chữ Hán được sử dụng như một loại hình trang trí khá nhiều và được tạo hình đa dạng.

Trong bài “Nghiên cứu đặc điểm đồ mộc Hoàng cung triều Nguyễn (1802-1945)” các tác giả Nguyễn Thị Vĩnh Khánh, Nguyễn Trọng Kiên đã rút ra kết luận: Về tạo hình đồ gỗ nội thất Hoàng cung triều Nguyễn mang hai phong cách, phong cách thứ nhất chịu ảnh hưởng của đồ gỗ Trung Quốc, đặc biệt là đồ gỗ thời nhà Thanh. Phong cách thứ hai chịu ảnh hưởng của châu Âu cổ điển. Hoa văn trang trí trên đồ gỗ Đồ gỗ nội thất Hoàng cung triều Nguyễn mang hai phong cách truyền thống và châu Âu như đặc điểm tạo hình.

Qua tình hình nghiên cứu nêu trên có thể thấy rằng hoa văn trang trí, đồ gỗ nội thất và hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời

Nguyễn đã được các học giả trong và ngoài nước quan tâm nghiên cứu và có những kết quả có giá trị và rất cần thiết đối với NCS khi thực hiện luận án. Tuy nhiên các tư liệu nêu trên chưa đặt hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất là đối tượng chính để nghiên cứu, các yếu tố tạo hình, đặc điểm thẩm mỹ chưa được phân tích có hệ thống mà chỉ được đề cập tới như là một phần trong đề tài nghiên cứu. Bởi vậy hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn vẫn là khoảng trống nằm trong dòng chảy của hoa văn trang trí cần được nghiên cứu.

1.2. Cơ sở lý luận

1.2.1. Khái niệm và thuật ngữ liên quan đến đề tài

1.2.1.1. Khái niệm

+ *Hoa văn*: Theo *Từ điển Tiếng Việt* (Hoàng Phê chủ biên) xuất bản năm 2003, hoa văn là hình trang trí được vẽ, chạm, khắc trên các đồ vật. Họa tiết là hình vẽ đã được cách điệu, dùng để trang trí.

+ *Trang trí*: Trong *Từ điển tiếng Việt* (Hoàng Phê chủ biên) trang trí được định nghĩa như sau: “Bố trí các vật thể có hình khối, đường nét, màu sắc khác nhau sao cho tạo ra một sự hài hòa, làm đẹp mắt một khoảng không gian nào đó”.

+ *Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất*: Trên cơ sở các khái niệm nêu trên, trong phạm vi luận án này hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất có thể hiểu là các hình trang trí được cách điệu hóa được vẽ, chạm, khắc trên các vật dụng nội thất được làm từ gỗ.

1.2.1.2. Thuật ngữ

+ *Nội thất*: Trong *Từ điển tiếng Việt* (Hoàng Phê chủ biên) nội thất là: “Đồ đạc và các loại tiện nghi, làm thành phía bên trong của một nhà ở”.

+ *Đồ gỗ nội thất*: Đồ nội thất là thuật ngữ chỉ những vật dụng, thiết bị được bố trí trong không gian nội thất với mục đích phục vụ các

hoạt động của con người trong cuộc sống. Đồ nội thất có thể được làm bằng nhiều chất liệu như: gỗ, đá, kim loại, kính, vải, da, nhựa.... Giai đoạn thế kỷ XIX đầu thế kỷ XX, đồ nội thất chủ yếu được tạo tác từ gỗ nên NCS sử dụng thuật ngữ đồ gỗ nội thất để chỉ các vật dụng bàn, ghế, tủ, giường, kệ, giá, bình phong, sập, bao lam.... dưới thời Nguyễn.

1.2.2. Lý thuyết nghiên cứu

1.2.2.1. Lý thuyết tiếp biến văn hóa

Giai đoạn thế kỷ XIX đầu thế kỷ XX là một giai đoạn lịch sử mà sự giao lưu văn hóa ở nước ta diễn ra mạnh mẽ nên lý thuyết giao lưu và tiếp biến văn hóa là một trong những lý thuyết phù hợp để NCS áp dụng vào đề tài nghiên cứu.

1.2.2.2. Lý thuyết địa - văn hóa

Việc áp dụng lý thuyết địa - văn hóa trong việc xem xét hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn qua các trường hợp hiện vật còn tồn tại ở các địa phương thuộc ba miền Bắc - Trung - Nam sẽ làm nổi bật, rõ nét hơn giá trị nghệ thuật, văn hóa của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn.

1.2.2.3. Lý thuyết Hình thái học nghệ thuật

Hình thái học nghệ thuật áp dụng trong luận án giúp NCS phân tích, làm rõ đặc trưng của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn dưới góc độ mỹ thuật, từ đó đánh giá về giá trị thẩm mỹ, giá trị văn hóa của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn.

1.3. Khái quát về đối tượng nghiên cứu

1.3.1. Khái quát về đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

Cho đến thời Nguyễn, đồ nội thất của người Việt cũng còn khá đơn giản. Những năm đầu thời Nguyễn, đồ gỗ nội thất ảnh hưởng đồ gỗ thời nhà Minh và đồ gỗ thời nhà Thanh, những năm cuối thời nhà Nguyễn đồ gỗ nội thất chịu nhiều ảnh hưởng của đồ gỗ phương Tây.

Các sản phẩm đồ gỗ nội thất thời Nguyễn tiêu biểu có tủ chè, tủ chùa, tủ Huế, sập gụ, bàn ghế kiểu Louis (phổ biến ở Nam Bộ), tràng kỷ kiểu vách cuốn (phổ biến ở Bắc Bộ), bình phong, bao lam.

1.3.2. Khái quát về hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn chia thành các nhóm: hoa văn động vật, hoa văn thực vật, hình hình học, đồ vật, phong cảnh, chữ Hán... mà phổ biến nhất là hoa văn thực vật, có tạo hình đẹp, mang ý nghĩa biểu tượng cho sự tốt lành, mang lại những điều may mắn cho con người. Hoa văn động vật phổ biến là các con vật thuộc tứ linh (Rồng, Phượng, Lân, Rùa) hoặc các con vật quen thuộc trong tích cổ. Chữ Hán được sử dụng phổ biến một số chữ mang ý nghĩa cát tường (Phúc, Thọ, Hy).

Do đồ gỗ nội thất chịu sự ảnh hưởng của đồ gỗ Trung Hoa nên tất nhiên hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn có nhiều nét tương đồng với hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất Trung Hoa. Cuối thế kỷ XIX cũng xuất hiện nhiều hoa văn mới mang đậm nét miền Tây Nam Bộ như: chùm ruột, mướp đắng, tôm, cua, bìm bịp, bò nông... Sang đầu thế kỷ XX, hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn bắt đầu tiếp nhận nhiều hoa văn mới mang phong cách phương Tây.

Tiểu kết

Chương 1 của luận án nêu tổng quan về tình hình nghiên cứu của đề tài, hệ thống hóa tư liệu về hoa văn, đồ gỗ nội thất, hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn; nghiên cứu các khái niệm, thuật ngữ hoa văn, trang trí, đồ gỗ nội thất, làm rõ khái niệm hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất; xác định hệ thống lý thuyết tiếp biến văn hóa, lý thuyết địa - văn hóa, lý thuyết nghệ thuật học phù hợp với hướng nghiên cứu của đề tài; khái quát về đặc điểm, quá trình phát triển của đồ gỗ nội thất và hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn.

NCS thấy rằng việc nghiên cứu hoa văn trang trí đã được tiến hành từ thời Pháp thuộc nhưng cho đến nay chưa có công trình nghiên cứu chuyên sâu về hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất và đây cũng chính là vấn đề NCS lựa chọn để thực hiện luận án.

Chương 2

NHẬN DIỆN HOA VĂN TRANG TRÍ ĐỒ GỖ NỘI THẤT THỜI NGUYỄN

2.1. Mô típ hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

Hoa văn trang trí trên đồ gỗ nội thất bao gồm các mô típ: con người, động vật (các con vật thuộc tứ linh: long, lân, quy, phượng, các loài chim, thú), thực vật (cây cỏ, hoa lá), hình hình học, đồ vật thuộc bát bửu, phong cảnh, chữ Hán dạng cát tường tự... Nhìn chung hoa văn trang trí trên đồ gỗ nội thất thời Nguyễn có nhiều nét tương đồng với hoa văn trang trí kiến trúc ở các công trình xây dựng cùng thời. Tuy vậy có những loại hoa văn có trên kiến trúc nhưng ít thấy ở đồ gỗ nội thất như cá, rùa, quả cầu lửa... và ngược lại, có những hoa văn chỉ sử dụng trang trí đồ gỗ nội thất mà hầu như không thấy trang trí trên kiến trúc như các loại hoa quả chùm nho, quả Phật thủ.....

Các mô típ trên kết hợp với nhau tạo thành đồ án trang trí theo một số dạng: thực vật kết hợp với thực vật, động vật kết hợp với thực vật, tứ linh với sự vật tự nhiên, chữ Hán kết hợp với động vật, thực vật, đề tài phong cảnh. Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn chủ yếu là các loại hoa lá nên cách kết hợp thực vật - thực vật rất phổ biến. Cách kết hợp hoa văn động vật - thực vật thì theo cặp như Tùng - Lộc, Hoa - Điều hoặc kết hợp theo bộ: Thập điều quần Mai, ngũ Phúc cài Mai, ngũ Phúc hoa điều ..., ngoài ra còn có sự kết hợp trong kiểu thức “hóa”, cúc hóa rồng, mai hóa rồng, hoa lá hóa chim

phượng... chữ Hán kết hợp với các con vật: Long hàm Thọ, Phúc - Thọ, vạn thọ. Sự kết hợp với thực vật cũng theo công thức đó: Mai - Thọ, Tùng - Thọ, Trúc - Thọ....

2.2. Hình thức nghệ thuật của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

2.2.1. Đường nét

Đường nét hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn được thể hiện vô cùng tinh xảo. Ở miền Bắc hoặc những tác phẩm do những người thợ thủ công đất Bắc thể hiện thì đường nét mạnh khỏe, rõ ràng, được nhấn mạnh. Đường nét hoa văn trang trí do các nghệ nhân miền Trung (kinh thành Huế và các vùng phụ cận) thể hiện thì tinh tế, duyên dáng. Nét đục chạm nhỏ, tinh vi, không sâu nhưng chi tiết, cho thấy âm hưởng cung đình, thể hiện sự cao sang, quý phái, thanh cảnh. Ở vùng Nam Bộ, đường nét hoa văn tỏ ra phóng khoáng, kích cỡ lớn, đường nét chắc khỏe, sắc nhọn, mạnh mẽ, quyết đoán nhưng thiếu trau chuốt, các đường cong mang tính ngẫu hứng. Dù mỗi vùng miền có những điểm riêng biệt nhưng đường nét cầu kỳ tinh xảo của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất vùng kinh thành Huế vẫn thể hiện tinh thần chủ đạo vì đó là sự kế thừa tinh hoa chạm khắc gỗ trang trí đình làng Bắc Bộ kết hợp với nghệ nhân bản địa.

2.2.2. Hình khối

Hình khối trong hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn đa dạng và phong phú. Ở khu vực đồng bằng Bắc Bộ, đa phần hoa văn được tạo tác theo lối chạm lọng, tỉ mỉ, chi tiết về hình khối, các tầng lớp chồng lên nhau rậm rạp, chằng chịt trong một tổng thể hài hòa, cân đối, tạo khối nổi, mạnh mẽ như một tác phẩm điêu khắc tượng tròn. Ở khu vực Trung Bộ, hoa văn được tạo khối nhẹ nhàng trên mặt phẳng, đôi khi chỉ như những nét vạch định hình, như một dạng thức

phù điều trên bề mặt, kể cả khi được chạm thủng hoa văn cũng ít có tạo khối mạnh mẽ mà chỉ đơn thuần là mặt phẳng có độ cao hơn phần nền hay phần chạm thủng. Ở khu vực Nam Bộ hình khối của hoa văn mạnh mẽ, tách biệt khỏi nền, thô mộc, ít trau chuốt, khối không bo tròn mềm mại mà đôi khi sắc nhọn, nhiều chi tiết.

2.2.3. Bố cục

Đặc điểm chung của đồ gỗ nội thất là kết cấu theo hệ khung ghép mộng, không có mặt phẳng lớn mà thường được chia theo các ô nhỏ nên bố cục hoa văn trang trí trên đồ gỗ nội thất được chia theo kết cấu. Thứ nhất là dạng đường diềm thường được sử dụng trang trí giữa hai thành phần liên kết khung cột (bao lam trang trí giữa hai cột, lèo trang trí tủ chè, quây chân sập, chân bàn, chân ghế), thứ hai là dạng trang trí bố cục trong một hình khép kín (tựa lưng ghế, mặt tủ, cánh tủ), ở dạng này, nghệ thuật trang trí thời Nguyễn đã nâng lên thành đặc trưng riêng biệt, đó là kiểu trang trí ô học. Dù ở dạng nào thì bố cục hoa văn trang trí trên đồ gỗ nội thất thời Nguyễn vẫn là lối bố cục đăng đối, đối xứng, trải dài theo dài.

2.2.4. Màu sắc

Màu sắc đồ gỗ nội thất thời Nguyễn tuân thủ nghiêm ngặt những quy định của triều đình: màu vàng, đỏ là màu của đồ gỗ trong cung đình, được thể hiện bằng cách sơn, thếp, tô màu phủ lên hoa văn; đồ gỗ nội thất của thường dân sử dụng màu nâu trầm, thường là màu sắc tự nhiên của chất liệu. Tại miền Bắc hoa văn trang trí thường để màu gỗ tự nhiên, chỉ sơn phủ một lớp dầu bóng để bảo vệ gỗ hoặc sơn màu cánh gián, màu đen. Ở Huế đồ nội thất thường có màu tối sẫm làm nổi bật những phần hoa văn chạm khảm xà cừ óng ánh hoặc tạo sự tương phản giữa phần hoa văn chạm trên gỗ với phần hoa văn được đục chạm từ xương hay chạm khắc kim loại. Hoa

văn trang trí đồ gỗ nội thất ở Nam Bộ có màu sắc đa dạng, kết hợp các màu đen (gỗ mực), màu đỏ (gỗ hồng sắc) cùng xà cừ chạm khảm. Sử dụng các loại gỗ có màu sắc khác nhau để tạo sự tương phản hay hòa sắc là một đặc điểm riêng của Nam Bộ.

2.3. Chất liệu và kỹ thuật chế tác hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

2.3.1. Chất liệu

Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn chủ yếu được làm bằng chất liệu gỗ, người thợ thủ công có thể sử dụng tấm gỗ nguyên khối để chế tác một đồ vật với hoa văn trang trí trên đó, hoặc chế tác đồ gỗ và hoa văn cùng chủng loại, chế tác gỗ khác loại để tạo hoa văn sau đó ghép với đồ gỗ. Ngoài ra hoa văn có thể được thực hiện bằng nhiều chất liệu khác kết hợp với gỗ mà phổ biến nhất là khảm trai, xà cừ, xương, ngà, kim loại.

2.3.2. Kỹ thuật chế tác

2.3.2.1. Chế tác trực tiếp trên bề mặt đồ gỗ

Kỹ thuật chế tác trực tiếp trên bề mặt gỗ có chạm thủng, chạm nông, chạm kênh bong, chạm lọng. Chạm thủng cho hiệu quả diễn tả hoa văn trang trí một cách tinh tế, mềm mại, thanh nhã. Chạm nông phù hợp với diễn tả hoa văn phủ kín bề mặt mà không tác động nhiều đến kết cấu. Chạm kênh, bong có hiệu quả trang trí mạnh hơn chạm nông hay chạm thủng nhưng không cần đòi hỏi thân gỗ dày. Thậm chí các hoa văn cùng nằm trên một mặt phẳng đồng mức nhưng vẫn tạo hiệu quả nổi khối tầng lớp mạnh mẽ. Chạm lọng là kỹ thuật phức tạp, tinh vi, mang lại ấn tượng, sự biểu cảm, hiệu quả không gian và hình khối.

2.3.3.2. Chế tác theo kiểu sơn phủ, vẽ lên bề mặt gỗ

Để sơn phủ đồ gỗ nội thất người thợ thủ công xưa sử dụng chủ

yếu là chất liệu sơn. Chế tác theo cách sơn phủ gồm các bước được gọi theo thuật ngữ nghề sơn truyền thống là: Gắn - Bó - Hom - Lót - Thí. Thường thì những đồ gỗ nội thất được thực hiện phủ sơn không nhiều, do sự cầu kỳ trong chế tác nên chủ yếu thực hiện với đồ gỗ thờ cúng hay đồ gỗ cung đình.

2.3.2.2. Chế tác trên chất liệu khác rời kết hợp với đồ gỗ

Chất liệu xà cừ thường được sử dụng trang trí hoa văn trên đồ dùng sinh hoạt như sập, tủ chè, bàn, ghế.... Do nằm cùng mặt phẳng với bộ cục trang trí, không có sự chênh lệch cao độ giữa nền với hình trang trí nên lối chế tác này được áp dụng ở mọi bề mặt của sản phẩm mà không làm ảnh hưởng tới công năng sử dụng. Các chất liệu kim loại, thủy tinh, xương, ngà thường được chế tác để trang trí những mảng nhỏ, đường nét hoa văn tinh tế, sắc sảo, ít khi trang trí mảng lớn.

Tiểu kết

Qua việc nghiên cứu nội dung, ta thấy hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất khá phong phú với các mô típ động vật, thực vật, chữ Hán, hình hình học... Các mô típ trang trí truyền thống được kế thừa và bổ sung thêm một số mô típ mới được tiếp nhận từ phương Tây, một số mô típ có nguồn gốc địa phương Nam Bộ. Chúng kết hợp với nhau tạo nên các đồ án trang trí đa dạng.

Về hình thức, nhìn chung hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn bộc lộ sự cầu kỳ, tinh xảo trên đường nét, hình khối, bộ cục... Về chất liệu và kỹ thuật chế tác, trên cơ sở những kỹ thuật chế tác truyền thống, người thợ thủ công thời Nguyễn đã nâng trình độ chế tác lên mức thượng thừa, hoa văn trang trí trên các hiện vật đồ gỗ thời Nguyễn cho thấy các kỹ thuật chạm khắc gỗ như chạm lọng, chạm nông và kỹ thuật khảm trai phát triển đạt tới sự hoàn hảo.

Chương 3

ĐẶC TRƯNG, GIÁ TRỊ VÀ BÀN LUẬN VỀ HOA VĂN TRANG TRÍ ĐỒ GỖ NỘI THẤT THỜI NGUYỄN

3.1. Đặc trưng của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

3.1.1. Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn kế thừa truyền thống dân tộc và tiếp nhận những yếu tố mới từ phương Tây

3.1.1.1. Kế thừa tạo hình và bố cục của hoa văn truyền thống

Các hiện vật còn lưu lại cho thấy hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn có sự kế thừa tạo hình của hoa văn các thời kỳ trước. Tạo hình chim phượng thời Nguyễn gần như không có thay đổi nhiều so với tạo hình chim phượng được chạm khắc tại chùa Bút Tháp vào thế kỷ XVII. Hoa văn mây cuộn trang trí sập thời Nguyễn có nhiều điểm tương đồng với hoa văn mây hình khánh chạm trên đá ở Văn Miếu vào thế kỷ XV. Những nét nét đục chạm sâu, dày viền quanh để nhấn mạnh hình trang trí trong chạm khắc từ thế kỷ XVII, XVIII, lối bố cục đăng đối cũng được tiếp nối trong hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn.

3.1.1.2. Kế thừa kỹ thuật chế tác

Hầu như tất cả những kỹ thuật chế tác chạm khắc gỗ truyền thống các thế kỷ trước đều được kế thừa và phát triển tới mức điêu luyện dưới thời Nguyễn. Bên cạnh kỹ thuật kênh bong, chạm lọng, đến thế kỷ XIX kỹ thuật khảm trai đã được phát triển sang trang trí đồ gỗ nội thất. Đồ gỗ nội thất được khảm trai phủ kín bề mặt đã trở thành một dấu hiệu đặc trưng cho đồ gỗ thời Nguyễn.

3.1.1.3. Tiếp nhận những cái mới từ phương Tây

Hoa văn trang trí ảnh hưởng phương Tây đã xuất hiện trên các công trình kiến trúc từ thời Trịnh - Nguyễn và được dân gian gọi là bông tây hoặc lan tây, chúng có tạo hình những đường nét uốn lượn

gần gũi với trang trí kiến trúc phương Tây hoặc chân bàn, chân ghế kiểu Louis. Thời Tự Đức xuất hiện hoa huệ, dây lá, chùm nho, hoa hồng và dần trở nên quen thuộc, được người dân chấp nhận.

Bố cục trang trí phương Tây cũng đem lại cho hoa văn trang trí truyền thống những điểm mới: hàng lối, có cách thức, nhịp điệu rõ ràng rành mạch theo tư duy logic, bớt đi tính chất ngẫu hứng trong bố cục truyền thống. Về đường nét có sự tách bạch giữa tả thực và cách điệu, hoa văn được mô tả chuẩn theo hình dáng, tỷ lệ thực tế hoặc hoa văn được cách điệu theo các đường nét cô đọng, xúc tích và mang tính chất biểu tượng.

3.1.2. Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn có phong cách tạo hình riêng biệt

3.1.2.1. Hoa văn trang trí kiểu thức “hóa”

Hoa văn kiểu thức “hóa” là đặc trưng nghệ thuật tạo hình hoa văn trang trí thời Nguyễn. Với việc hoa lá được cách điệu cao, nhiều khi không thể phân biệt được chính xác nguyên mẫu, hình dáng hoa văn là tập hợp của các đường cong theo mô đun chữ C, chữ S thì rất thuận lợi cho việc thể hiện kiểu thức “hóa”. Nghệ nhân có thể tạo cho mọi thứ biến hóa ảo diệu, hoa lá hóa thành rồng, gốc cây hóa rồng, chữ Hán hóa rồng, hóa phượng... hầu như tất cả mọi thứ hoa văn trang trí dưới bàn tay tài hoa của người thợ thủ công đều có thể đưa vào kiểu thức “hóa”.

3.1.2.2. Hoa văn chạm khảm phủ trần bề mặt gỗ

Lối chạm khảm hoa văn dày đặc và chi tiết bắt đầu từ thời vua Khải Định và từ đó trở lên phổ biến trong trang trí đồ gỗ nội thất. Nhìn vào các hiện vật trưng bày tại bảo tàng hay lưu giữ tại tư gia (chiếc tủ, chiếc sập hay bộ tràng kỷ) được khảm trai dày đặc người ta nhận ra ngay đó là đồ gỗ nội thất thời Nguyễn.

3.1.2.3. Hoa văn trang trí theo ô học

Một trong những đặc trưng trong phong cách nghệ thuật thời Nguyễn là lối trang trí ô học. Lối bố cục ô học giúp cho hoa văn trang trí được phân bố trải đều trên bề mặt sản phẩm, tạo cho sản phẩm một vẻ đẹp riêng biệt. Với bố cục trang trí ô học, hoa văn trở nên có vai trò quan trọng đối với đồ gỗ nội thất, điển hình là tủ Huế, với hình dáng đơn giản, giá trị thẩm mỹ của tủ Huế nằm ở hệ thống cánh tủ, ngăn kéo được chia ô học với tỷ lệ hợp lý, bố cục chặt chẽ và trang trí hoa văn cầu kỳ tinh xảo.

3.1.3. Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn sử dụng thủ pháp nghệ thuật đa dạng

3.1.3.1. Thủ pháp tả thực và cách điệu

Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn có đặc trưng vừa tả thực vừa cách điệu. Tả thực thì rất thực, sao chép nguyên mẫu ở mức tối đa: chi tiết được chạm trổ tỉ mỉ, từng răng cưa của chiếc lá, từng đường gân lá đều không bị bỏ sót. Cách điệu thì cũng đến mức nhiều khi khó mà nhận ra nguyên mẫu, những đường cong của hoa lá trong thiên nhiên đều được cách điệu thành dạng chữ C chữ S tạo nên bố cục hoa văn dây leo dạng triền chi hay cát đằng.

3.1.3.2. Thủ pháp đồng hiện không gian

Với đặc thù kết cấu theo hệ khung và pa nô thì đồ gỗ nội thất có nhiều mảng trống hay nói cách khác là tạo nên nhiều ô học, các mảng trống đó chính là đất để thể hiện nghệ thuật trang trí và các đề tài trang trí cho thấy thủ pháp đồng hiện không gian được áp dụng khá phổ biến.

3.1.3.3. Thủ pháp cường điệu

Hầu như mọi loại hình nghệ thuật đều sử dụng thủ pháp cường điệu nhằm nhấn mạnh ý tưởng của tác giả, với nghệ thuật trang trí

hoa văn trên đồ gỗ nội thất các nghệ nhân thủ công thời Nguyễn cũng không bỏ qua thủ pháp này.

3.2. Giá trị lịch sử, văn hóa, nghệ thuật của Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

3.2.1. Giá trị lịch sử của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

Những đường nét hoa văn không chỉ mang chức năng thẩm mỹ, ngoài vẻ đẹp tạo hình chúng giúp ta nhận diện những đặc thù của từng giai đoạn lịch sử nước nhà. Nhất là giai đoạn thế kỷ XIX, đầu thế kỷ XX, một giai đoạn nhiều biến động lớn trong lịch sử nước ta.

3.2.2. Giá trị văn hóa của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

Giá trị của văn hóa của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn thể hiện ở lớp văn hóa dân gian mang nặng nguồn cội, thể hiện chiều sâu văn hóa Việt được bồi đắp qua việc giao lưu và tiếp nhận văn hóa Trung Hoa, văn hóa Ấn Độ và văn hóa phương Tây, từ đó tạo ra những giá trị văn hóa mới mang dấu ấn và khẳng định giá trị cho đến thời điểm hiện tại.

3.2.3. Giá trị nghệ thuật của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

Đề cập đến giá trị nghệ thuật của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất trước hết là nói tới ngôn ngữ tạo hình, thông qua ngôn ngữ tạo hình (đường nét, hình khối) vẻ đẹp nghệ thuật của hoa văn trang trí mới được bộc lộ. Về thủ pháp nghệ thuật, sự kết hợp đa dạng, linh hoạt các thủ pháp tả thực và cách điệu, thủ pháp đồng hiện, thủ pháp cường điệu đem lại cảm xúc thẩm mỹ cho người xem, tạo nên hiệu quả ngôn ngữ nghệ thuật. Kỹ thuật chế tác điêu luyện góp phần mang lại giá trị nghệ thuật cho hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất.

3.3. Luận bàn về hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn

3.3.1. Hoa văn trang trí tạo nét thẩm mỹ đặc trưng cho đồ gỗ nội thất thời Nguyễn và có ảnh hưởng đến đồ gỗ nội thất những giai đoạn sau

Vẻ đẹp của một sản phẩm đồ gỗ nội thất được thể hiện qua hai yếu tố: hình dáng sản phẩm và hoa văn trang trí trên sản phẩm đó. Có thể nói rằng hoa văn trang trí đã tạo nên những nét tạo hình đặc trưng cho đồ gỗ nội thất thời Nguyễn.

Hoa văn trang trí luôn là một dòng chảy truyền từ đời này sang đời khác, hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn kế thừa hoa văn truyền thống, tiếp nhận ảnh hưởng phương Tây và tạo nên đặc trưng riêng biệt, ảnh hưởng đến trang trí đồ gỗ những giai đoạn sau như phong cách nội thất Đông Dương đầu thế kỷ XX và cho đến thời điểm hiện tại, dấu ấn của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn vẫn sâu đậm trong thị trường đồ gỗ nội thất..

3.3.2. Hoa văn trang trí góp phần tạo nên đặc trưng nghệ thuật thời Nguyễn

Nghệ thuật thời Nguyễn bao gồm kiến trúc, điêu khắc và nghệ thuật trang trí. Nhắc tới nghệ thuật trang trí thời Nguyễn người ta hình dung đến hoa văn Rồng, Phượng thể hiện cầu kỳ, tinh xảo, hoa văn kiểu thức “hóa” đặc trưng, hoa văn trang trí khảm trai, sự pha trộn và chịu ảnh hưởng từ hoa văn phương Tây... Bởi vậy có thể nói rằng hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất góp phần tạo nên bản sắc của mỹ thuật thời Nguyễn.

Tiểu kết

Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn thể hiện giá trị lịch sử, giá trị văn hóa và giá trị nghệ thuật. Qua hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất, chúng ta thấy cả một giai đoạn đầy biến động của lịch sử nước nhà, từ khi nhà Nguyễn thống nhất đất nước, mở mang bờ cõi, phát triển cực thịnh cho đến khi suy yếu, để cho thực dân Pháp xâm chiếm và đô hộ nước ta. Giai đoạn lịch sử đầy biến động đó cũng cho ta thấy sự phát triển bền vững của nền tảng văn hóa dân tộc, sự vững

chắc đầy chiều sâu của văn hóa Việt.

Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn mang những nét đặc trưng riêng biệt. Bên cạnh việc kế thừa những tinh hoa truyền thống, hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn tiếp nhận nhiều điểm mới từ các nền văn hóa bên ngoài để làm phong phú hơn nội dung và hình thức. Những đặc trưng của hoa văn trang trí đồ gỗ thời Nguyễn được tạo thành từ đặc điểm riêng biệt của mỗi vùng miền trong cả nước, có ảnh hưởng tới đồ gỗ nội thất những giai đoạn sau.

Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn có vai trò quan trọng đối với đồ gỗ nội thất thời Nguyễn, không chỉ đóng vai trò quan trọng với đồ gỗ nội thất thời Nguyễn, hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất còn có ảnh hưởng sâu đậm tới đồ gỗ nội thất những giai đoạn sau. Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn cũng góp phần tạo nên đặc trưng nghệ thuật thời Nguyễn.

KẾT LUẬN

Hoa văn có mặt từ rất sớm và hiện diện ở mọi mặt cuộc sống. Bên cạnh việc thể hiện nội dung nghệ thuật, hoa văn trang trí còn chứa đựng những nội dung về lịch sử, văn hóa dân tộc Việt Nam nên từ lâu hoa văn trang trí đã là đối tượng nghiên cứu của các học giả trong và ngoài nước. Trong các công trình nghiên cứu về hoa văn đã được công bố, các học giả chủ yếu tập trung về hoa văn trang trí kiến trúc, riêng mảng hoa văn đồ gỗ nội thất chưa có nhiều công trình nghiên cứu một cách chuyên sâu, nhất là hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn. Đây là cơ hội để NCS đóng góp và bổ sung tư liệu một cách có hệ thống vào khoảng trống nghiên cứu.

Mô típ Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn bao gồm nhóm động vật, thực vật, đồ vật, chữ Hán, hình hình học kết hợp với nhau tạo nên các đồ án trang trí đa dạng, tất cả đều toát lên tinh thần

cầu phúc, mong muốn điều tốt lành, vinh hoa phú quý, mong muốn sự sinh sôi nảy nở. Dưới bàn tay tài hoa của các nghệ nhân đất Việt, hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn thể hiện sự cầu kỳ tinh xảo trong đường nét, hình khối, bố cục, chất liệu và kỹ thuật chế tác.

Đặc trưng của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn bao gồm: Kế thừa tạo hình, bố cục, kỹ thuật chế tác truyền thống và tiếp nhận tạo hình, bố cục của hoa văn phương Tây tạo nên phong cách riêng biệt: hoa văn trang trí kiểu thức “hóa”, chạm khắc hoa văn phủ tràn bề mặt gỗ, bố cục hoa văn trang trí theo lối ô học với thủ pháp nghệ thuật đa dạng: tả thực, cách điệu, đồng hiện, cường điệu. Những đặc trưng riêng biệt đó được tạo thành bởi đặc điểm riêng của 3 miền Bắc, Trung, Nam, trong đó miền Trung (kinh thành Huế và các vùng phụ cận) đóng vai trò chủ đạo.

Hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn chứa đựng giá trị văn hóa, lịch sử, nghệ thuật. Thông qua hoa văn trang trí người ta thấy sự giao lưu và tiếp biến văn hóa trong một giai đoạn lịch sử đầy biến động của dân tộc. Giá trị nghệ thuật của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn thể hiện qua các yếu tố đường nét tinh tế, bố cục đăng đối, hình khối biến ảo, kỹ thuật chế tác tinh xảo. Chúng góp phần tạo nên phong cách nghệ thuật thời Nguyễn, tạo nét thẩm mỹ cho đồ gỗ nội thất thời Nguyễn và có ảnh hưởng tới đồ gỗ các giai đoạn sau. Điển hình là phong cách nội thất Đông Dương những năm đầu thế kỷ XX và phong cách nội thất Á Đông trong giai đoạn hiện nay.

Kết quả nghiên cứu về hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn góp phần giúp cho việc bảo tồn những hiện vật đồ gỗ nội thất, phục dựng không gian nội thất thời Nguyễn, là nguồn tư liệu góp phần giúp các nhà thiết kế phát triển dòng sản phẩm đồ gỗ nội thất phong cách Á Đông mang đặc trưng Việt Nam.

DANH MỤC CÔNG TRÌNH KHOA HỌC CỦA TÁC GIẢ ĐÃ CÔNG BỐ LIÊN QUAN ĐẾN ĐỀ TÀI LUẬN ÁN

1. Bùi Trung Dũng (2020), “Nét đẹp nhà cổ Bình Thủy xứ Tây Đô xưa”, *Kỷ yếu Hội nghị nghiên cứu khoa học của nghiên cứu sinh năm 2020*, Nxb Thế giới, Hà Nội, tr. 200 - 205.
2. Bùi Trung Dũng (2023), “Đặc điểm của hệ thống bao lam trang trí nhà cổ miền Tây Nam Bộ”, *Tạp chí Văn hóa Nghệ thuật*, số tháng 10/2023 (548), tr. 95 - 99
3. Bùi Trung Dũng (2023), “Đặc điểm của hoa văn trang trí đồ gỗ nội thất thời Nguyễn”, *Tạp chí Văn hóa học*, số 5 (69), tr. 76 - 81.